

ГЕОГРАФІЧНІ ОБРАЗИ СПІРНИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ТИПІЗАЦІЇ

*Роботу виконано на кафедрі географії і
природознавства ПНУ ім. Василя Стефаника*

Імажинальна географія спірних територій є перспективним міждисциплінарним напрямком регіональних студій. В статті аналізуються маніпуляції суспільною свідомістю шляхом створення вигідного для сторін конфлікту географічного образу окремих регіонів. Запропоновано типізацію способів відображення образів спірних територій.

Ключові слова: образ території, імажинальна географія, спірні території.

Slyvka R., Dzera M. Geographical Icons of Disputed Territories: Proposals for Typization. Imaginative geography of disputed territories is a promising interdisciplinary field of regional studies. The basis for such work are different examples of manipulations with geographic icons of contested regions in profitable way for the parties to the conflict. It is possible to propose the typization of ways of iconic representation of disputed territories.

Key words: icon of territory, imaginal geography, disputed territories.

Україна зазнала агресії зі сторони Росії, із 2014 триває військовий конфлікт, частина території країни незаконно анексована. Проти держави були застосовані прийоми гібридної війни, яка зокрема включає інструменти інформаційної війни. Експлуатація географічних образів територій територіально-політичного конфлікту дозволяє впливати на свідомість населення у потрібному для агресора руслі. Все це спонукає до вивчення даного феномену з точки зору імажинальної географії.

Мета статті – на основі аналізу конфліктної взаємодії держав світу відобразити типи географічних образів спірних територій. *Завдання статті* – запропонувати типи географічних образів спірних територій.

Ідея «природних земель», які є демаркованими територіями соціально гомогенних спільнот чи націй-держав, була сформульована ще Ф. Ратцелем. У своїх працях він вказував на нерозривну єдність народу, держави і території. Вчений

відкидав ідею договірних кордонів, які вважав такими, що порушують закони природи. Таким чином, обґрунтовувалась важливість органічної єдності держави, нації і території [9]. Формулювання територіальних претензій на основі «природного права» було впродовж XX ст. одним із головних виправдань агресивних дій держав, що мали наслідком I та II світові війни. Через це такі ідеї були засуджені як такі, що підривають принцип територіальної цілісності суверенних держав. Однак на початку XXI ст. окремі політичні кола продовжують використовувати концепти іредентизму задля виправдання територіальної експансії. Це відбувається тому, що територіальна ідентичність багатьох народів є однією із ключових у їх самоідентифікації. Крім того, ідея повернення «втраченої» території залишається ефективним інструментом політичної мобілізації суспільства.

Уперше поняття територіальної ідентичності запропоновано у середині XX ст. у рамках гуманістичної географії, засновниками якої вважають американських географів К. Зауера та Дж. Райта. За предмет географії стали розглядати не лише світи дійсні, об'єктивні, але й світи суб'єктивні, ті, що існують в уяві індивідів та соціальних груп [3, с.8]. На пострадянському просторі основи імажинальної географії (географії образів) заклав Д. Замятін, який визначив її як міждисциплінарний науковий напрям у рамках гуманітарної географії, що вивчає особливості та закономірності формування й організації географічних образів, структури даних образів, специфіку їх моделювання, способи і типи репрезентації та інтерпретації [1]. Знаковою є поява вітчизняної монографії авторства Я. Олійника та О. Гнатюка [3], яка присвячена проблемам імажинальної географії. Проблематика географічних образів спірних територій розкрита А. Паасі, який вважає, що кордони, зокрема і спірні, проявляють себе в численних соціальних (економічних, культурних, адміністративних і політичних) практиках і дискурсах, які можуть бути одночасними і перехресними [8]. Д. Ньюмен і А. Паасі серед низки інших головних напрямків дослідження сучасних політичних кордонів виділяють вивчення наративів і дискурсів щодо кордонів [7]. Д. Грегори і А. Пред доводять, що географічні уявлення відповідальні за розгортання війн [12]. Проблема репрезентації спірних територій відображена М. Айрою Ґласснером [6], на прикладі конфлікту на Донбасі розкривається Р. Сливкою [4]. Окремий напрямок досліджень – це географія урбіциду, що досліджує осмислене руйнування символічного ландшафту спірних міських регіонів. Прикладом дослідження трансформації культурного ландшафту Донбасу під час воєнного конфлікту є стаття Р. Сливки, Л. Сливки та Я. Атаманюк [10]. Важливий внесок у картографічне відображення зони конфлікту здійснив І.

Ровенчак, який видав тематичну карту «Україна. Донбас» [5].

Географічний образ території – це система взаємопов'язаних і взаємодіючих знаків, символів, архетипів і стереотипів, що яскраво й водночас достатньо просто характеризують певну територію [2, с. 112]. За А. Тейлор, символічне відображення претензій щодо певних територій є актом влади над ними, схожим на акти фізичного примусу [11]. Оскільки в основі територіальних конфліктів лежить суперечність щодо належності певної території, то оспорювані території стають свого роду палімпсетами, тобто нашаруваннями різних соціокультурних значень, які присвоєні їм сторонами конфлікту. Уявлення про територію є абстрактними та ідеалізованими сукупностями образів «своєї» землі. Це дозволяє говорити про більше значення тих чи інших територій для одних народів, та менше – для інших. Виникає ефект територіалізації свідомості населення, внаслідок якого зростає політична цінність території. Це свого роду ресурс, який мобілізує суспільство у процесі боротьби з метою захисту, демаркації та влади на територію.

Із позицій постмодерного і постструктуралістського підходів у географії, відображення спірних територій може стати способом символічної передачі національних уявлень про простір і географічні об'єкти, які є втіленням національної ідеї. Для вірмен – це г. Арарат, для українців – простір між Карпатами і Кавказом, для грузинів – хребти Великого Кавказу, для євреїв – гора Сіон. Територіальні претензії чи вимоги національної, релігійної чи політичної спільноти можуть бути виражені шляхом мистецької матеріальної (картини, карти, тексти, марки, гроші, сувеніри, футболки і т.д.) чи аудіо-візуальної інтерпретації (пісні, вірші, кіно). Відображення спірних територій набуває потужного пропагандистського значення. Типізація, розроблена нами, відображає способи, за допомогою яких створюють образи спірних територій. Відповідно до проведених досліджень, було виділено 3 типи географічних образів, а саме: 1) освітній; 2) атрибутивний; 3) споживацький.

Освітній тип включає сукупність географічних образів, які вміщені у картографічних виданнях та освітній літературі. Проблема інтерпретації спірних чи незаконно анексованих територій на картографічних творах викликає палкі дискусії між видавцями та зацікавленими сторонами в конфлікті. У КНР та Індії ухвалені закони, які диктують, яким чином мають відображатися національні кордони на картах, що публікуються в країні. Уряд Індії погрожував обмежити застосування операційної системи Microsoft Office Windows 95 з приводу відображення на ній картосхеми часових поясів, де Кашмір був розділений між Індією, Пакистаном і КНР. Китайська влада, натомість, вимагала, щоб Тайвань не відображався як окрема

держава, а марокканська влада – відображення Західної Сахари в складі Марокко. Проте у демократичних країнах ліберальна видавнича політика і відсутність цензури має одним із наслідків численні приклади картографічних помилок чи усвідомлених дій при відображенні зон конфліктів на картах. Скандальною є картографічна інтерпретація анексованого Росією в Україні Криму відомими видавництвами “National Geographic Society”, “Larousse”, Oxford University Press (OUP), «Kartografie Praha». Їх картографи зображають на своїй продукції фактичну ситуацію, навіть якщо новий статус-кво Криму вважався більшістю країн світу за нелегітимний. Такі публікації спонукають дипломатичні представництва України до висловлення протесту. Прикметно, що компанія Google у своїй картографічній діяльності декларує принцип дотримання національних законів, а також прагнення надати користувачам якомога більше інформації, щоб вони самі могли робити висновки про територіальні суперечки. Як наслідок, для інтернет-користувачів із різних країн ресурс «Гугл Земля» надає відмінне картографічне відображення територіальної належності тих чи інших територій.

Атрибутивний тип географічних образів території стосується важливих символів держави – її конституційної назви, гімну, гербу, прапора, національного паспорта, валюти, поштових марок. Відомою є суперечність між Грецією та Македонією щодо назви та прапора останньої, що тривали з 1991 до 2018. Греція заперечувала проти використання назви та прапора республіки, вбачаючи у цьому потенційні територіальні претензії до свого історико-географічного регіону – Македонії. Наслідком стали грецько-македонські компромісні угоди і консультативний референдум від 30 вересня 2018 з приводу зміни теперішньої назви держави на «Північну Македонію». Схожі непорозуміння існують між Американським Самоа і Західним Самоа. Географічні образи території країни відображені на прапорі країн, які мають справу із тривалими територіальними конфліктами – зокрема на прапорах Республіки Кіпр та Республіки Косово. Герб Вірменії відображає один із символів вірменського народу – г. Арарат, яка знаходиться на суверенній території Туреччини. Повернення втрачених вірменських етнічних територій є постійним наративом неофіційних територіальних претензій. Прикладом відображення у гімні бачення меж соборної України, є текст гімну «Ще не вмерла Україна» у редакції до 2003. Офіційна версія гімну містила другий куплет, який починався з рядків «Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону ...». Сучасна ж редакція упускає другий куплет щоб не створювати приводу для звинувачень у територіальних претензіях до Польщі чи РФ.

Ще одним способом відображенні історичних претензій на території суміжних

держав є зображення цих територій чи окремих культурних пам'яток у національних паспортах. Наприклад, Польща і КНР вважають таку практику законною, пропри обурення сусідніх держав, інтереси яких порушують такі дії. У 2012 уряди низки країн регіону піддали критиці рішення Китаю внести у нові паспорти зображення спірних територій з Індією, морської акваторії Південно-Китайсько моря і тайванських пам'яток культури і природи. Відповіддю Індії на дії КНР стала видача китайським громадянам віз у консульстві Індії із картою, на якій спірні із КНР прикордонні райони відображені як індійська територія.

Одним із символів суверенітету держави є валюта. Національний уряд Фолклендських о-вів, які є спірною територією, здійснює емісію грошового знаку фунт Фолклендських островів (FKP). На монеті FKP зображені контури островів. Образ територій, над якими країна планує повернути контроль, проявляється у зображеннях на монетах Азербайджану – гяпик. На них відображено конфігурацію території країни, якою вона була до війни в Нагірному Карабаху. Зразу ж після акту агресії та незаконної анексії Криму Росія випустила нові банкноти російського рубля із зображенням анексованого Севастополя і незаконно спорудженого кримського моста. Дуже часто географічні образи поширюють за допомогою поштових марок. Багато таких прикладів наводить у своїй праці М. Айра Гласнер [6]. Після незаконної анексії Криму пошта Росії випустила поштові марки із зображенням Херсонеського і Тарханкутського маяків, кримського мосту. Україна відповіла на російські дії скаргою до Всесвітнього поштового союзу та випуском блоку власних марок під назвою «Крим – це Україна».

Споживацький тип включає географічні образи, які формуються за допомогою реклами, сувенірів та масового мистецтва (пісні, книги, кінофільми, графіті і т.д.). Наприклад, в Палестині популярні сувеніри оздоблені картографічними зображеннями цієї країни. Констатуємо, що масова («низька») культура стала ефективним засобом ментального розколу населення України. Такий поділ дозволяє Росії здійснювати більший контроль над державою та ініціювати сепаратистські рухи. Російська інформаційна зброя скерована на формування частиною українців вигідної для Москви уявної геополітичної реальності. Нав'язана політичною пропагандою і ЗМІ дезінформація спроможна впливати на політичний процес в регіонах України. Відсутність критичного ставлення у співгромадян до деструктивних інформаційних потоків сприяло формуванню у багатьох відчуття «іншої України», яке проявилось не тільки у Донбасі, але навіть і в інших регіонах держави. «Інакшість» ефективно використовується як маніпуляційний інструмент як зовнішніми, так і внутрішніми

суб'єктами політики [4].

Висновки. Найбільшу символічну вагу мають зображення на офіційних державних символах – прапорі і гербі. Масовим способом поширення образів є використання ЗМІ, грошових знаків, картографічних зображень у підручниках, атласах, цифрових картах. Ефективність використання географічних образів каналами електронних ЗМІ є очевидно найвищою. Країни, що перебувають в стані конфлікту щодо належності тих, чи інших територій часто застосовують конструювання географічних образів для виправдання своєї позиції. Вважаємо, що імажинальна географія спірних територій є перспективним міждисциплінарним напрямком наукових досліджень в Україні з огляду на існуючі загрози національній безпеці держави.

Джерела та література

1. Замятин Д. Н. Гуманитарная география: основные направления, категории, методы и модели // Культурная и гуманитарная география. — 2012. — Т. 1. — №. 1. — С. 12-14, 17.;
2. Замятин Д. Н. Соципространственность и идентичность / Д.Н. Замятин // Мир психологии. Науч.-метод. Журнал. — 2012. - № 1(69). — С. 104-123.;
3. Олійник Я.Б. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону: монографія / Я. Олійник, О. Гнатюк. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. — 223 с.;
4. Сливка Р. Р. Територіально-політичний конфлікт у Донбасі: погляд з позиції постмодерного підходу в географії / Р.Р. Сливка. // Географія та туризм. — 2015. — №32. — С. 146–160.;
5. Україна. Донбас. М 1:1 500 000, 2015, наук. ред. І. Ровенчак, — Львів: Карти і Атласи, 2015.
6. Glassner M.I. Political Geography / Martin Ira Glassner. — 2nd ed. — New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons, Inc., 1995. — 320 p.;
7. Newman D. Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography / D. Newman, A. Paasi // Progress in Human Geography. — 1998. — Vol. 22,2. — pp. 186-207.;
8. Paasi A. Boundaries as Social Practice and Discourse: The Finnish-Russian Border / A. Paasi // Regional Studies. — 1998. — Vol. 33.7. — 669-680 pp.;
9. Ratzel F. PolitischeGeographie. — München, Berlin: Oldenbourg, 1903.;
10. Slyvka R. Transformations of the cultural landscape of Donbas during the armed conflict 2015 - 2017 / R. Slyvka, L. Slyvka, Y. Atamaniuk // Studia z Geografii Politycznej i Historycznej. — 2017. — Vol. 6. — С. 305-326.;
11. Taylor A. Belonging / A.Taylor // International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes / [Editors-in-Chief Rob Kitchin, and Nigel Thrift]. — Amsterdam: Elsevier, 2009. — Vol.1. — 2009. — P.294-299.;
12. Violent Geographies, Fear, Terror, and Political Violence / Edited by D. Gregory, A. Pred. — New York, London: Routledge, 2007.